

ZAKARYA MİLDANOĞLU

1950 yılında Kayseri'nin Ekrek [Köprübaşı] köyünde doğdu. İlkokulu İstanbul Şişli'deki Karagözyan Yetimhanesi'nde, ortaokul ve liseyi Üsküdar Surp Haç Tıbrevank Okulu'nda okudu. İTÜ'de mimarlık eğitimi aldı. Üniversite yıllarında gençlik hareketlerinde ve Türkiye İşçi Partisi faaliyetlerinde aktif yer aldı; İlerici Gençler Derneği'nin kurucularından oldu. 1976'da Türkiye Komünist Partisi'ne girdi. 12 Eylül'de TKP İstanbul davasından tutuklanarak üç yıl hapis yattı. TBKP'nin kurucu kadrosunda yer aldı ve İstanbul İl Başkanlığı görevinde bulundu. 1986'da Türkiye Mimar Mühendis Odaları Birliği ikinci başkanlığını yaptı. Türkiye Sosyal Tarih Araştırma Vakfı (TUSTAV) ve Sosyalist Birlik Partisi'nin kurucu kadrosunda yer aldı. Mimarlık kariyeri boyunca, Türkiye'nin ilk havagazı fabrikası olan Kuzguncuk Gazhanesi ile Shell Türkiye Genel Müdürlük Binası'nın inşası; Ortaköy Andonyan Birliği Manastırı ve Beşiktaş Meryem Ana Kilisesi restorasyonu gibi projeleri hayata geçirdi. Türkiye Ermenileri Patrikliği gözlemcisi olarak Van Akhtamar Surp Haç Kilisesi'nin restorasyon çalışmalarına katıldı. 2012 Erivan Bienali'ne sunduğu Diyarbakır Surp Giragos Kilisesi Restorasyonu projesi ile ödüle layık görüldü.

2008-2011 yılları arasında haftalık *Agos* gazetesinde köşe yazarlığı yaptı. Amerika ve Avrupa'nın çeşitli kentlerinde, İstanbul, İzmir, Van ve Ankara'da Ermeni sanat tarihi, Anadolu Ermeni yerleşimleri, Ermeni basın tarihi üstüne pek çok konuşma yaptı, sempozyumlara katıldı.

ERMENİCE SÜRELİ YAYINLAR
1794-2000

Aras Yayıncılık
İstiklal Caddesi, Hıdivyal Palas 231/Z
34430 Tünel, Beyoğlu-İstanbul
Tel: (0212) 252 65 18 - 243 06 02
Fax: (0212) 252 65 19
info@arasyayincilik.com
www.arasyayincilik.com
Sertifika No: 10728

ARAS - UĞUU 145

Ermenice Süreli Yayınlar (1794-2000)

Zakarya Mildanoğlu

Yayına Hazırlayan
Ararat Şekeryan
Nivart Taşçı

Düzeltilen
Ari Şekeryan

Kapak Tasarımı
Aret Gıdır

Kapak Fotoğrafi
Hantes Amsorya tarafından hazırlanan “Ermeni Basımının 100. Yılı” afişi.
(1894, Viyana Mikhitaryan Birliğı matbaası)

© Aras Yayıncılık, 2014
© Zakarya Mildanoğlu, 2014
ISBN 978-605-5753-45-0

Baskı
Sena Ofset
2. Matbaacılar Sitesi 4NB7-9-11 Topkapı-İstanbul
Tel: (0212) 613 03 21 / Sertifika No: 12064

Ekim 2014, İstanbul

ERMENİCE SÜRELİ YAYINLAR
1794-2000

ZAKARYA MİLDANOĞLU

Elinizdeki çalışma, ilk Ermenice gazete *Aztarar*'ın yayım tarihi olan 1794'ten başlayarak 2000'e dek yayımlanan 3650'ye yakın Ermenice Süreli Yayını bir araya getiriyor.

Başta Türkiye, Ermenistan, Rusya, Amerika, Gürcistan, Azerbaycan, Suriye, Lübnan, İtalya ve Fransa olmak üzere oldukça geniş bir coğrafyaya yayılmış haldeki bu yayınları okura kronolojik olarak sunmayı tercih ettim. Yayın künyelerini toplama aşamasında M. A. Paployan'ın *Hay Barperagan Mamuli, Madenakidagan Hamahavak Tsutsag 1794-1980* (Ermenice Süreli Yayınlar Bibliyografyası 1794-1980, Erivan: Ermenistan Bilimler Akademisi, 1980) başlıklı çalışmasından ana kaynak olarak yararlandım. 1981-2000 yıllarının süreli yayınlarını farklı çalışmalardan derledim. Yayınlarla ilgili açıklamaları da yine ansiklopedik ve bibliyografik nitelikli kitaplardan derleyerek Türkçeye aktardım. Kitapta yer alan görsellerin bir kısmını kendi süreli yayınlar arşivimden, bir kısmını ise Ermenice süreli yayın arşivi bulunan çeşitli Ermenistan ve diaspora kütüphanelerinden topladım.

Ermenice Süreli Yayınlar'ın basın-yayın tarihi, kültür tarihi ve Ermenilerin sosyal ve siyasi tarihi üzerine çalışmalar yürüten araştırmacılara ve bu alanlara ilgi duyan tüm okurlara faydalı olması dileğiyle...

Zakarya Mildanoğlu

Kitapta Kullandığım Başlıca Kısaltmalar

HMİM Hay Marmnagrtagan Inthanur Miyutyun (Ermeni Beden Eğitimi Genel Birliği)

YKI Yeridasart Krisdoneagan Ingerutyun (Genç Hıristiyan Birliği)

HHUM Hay Usanoğneri Inthanur Miyutyun (Ermeni Üniversite Öğrencileri Birliği)

HPİM Hay Parekordzagan Inthanur Miyutyun (Ermeni Hayırseverler Birliği)

HOM Hay Oknutyan Miyutyun (Ermeni Yardım Cemiyeti)

HOG Hayasdani Oknutyan Gomide (Ermenistan'a Yardım Komitesi)

ESSC Ermenistan Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği

RSDİP Rus Sosyal Demokrat İşçi Partisi

EKP Ermenistan Komünist Partisi

RKP Rusya Komünist Partisi

GKP Gürcistan Komünist Partisi

(D) yayını belirlenemeyen bir tarihe kadar devam etmiştir

bkz. bakınız / s. sayfa

Ermenice Süreli Yayınlar

Süreli yayınların öncüleri sayılabilecek ilk örnekler, elyazması haber mektuplarıdır. Daha çok ticari yazışmalardan ibaret olan bu mektuplara, Ortaçağ sonlarına doğru daha fazla rastlanır. İspanya, Almanya ve İtalya gibi ülkeler bu ticari içeriği, hükümet ve kilise mensuplarının diğer ülkeler hakkında bilgi edinme ihtiyacını karşılamak amacıyla geliştirirler. Zaman içinde bu ihtiyacı fark eden ve bu yoldan para kazanmak isteyen bazı kişiler de, önemli gördükleri haberleri elle yazıp mektup, bildiri, bülten ya da broşür haline getirerek talep edenlere satmaya başlarlar. Matbaanın keşfi ile birlikte, ilk basılı yayın olan kitapların peşi sıra, güncel ihtiyaçları karşılayan, daha sık ve düzenli aralıklarla basılarak yayımlanan türler de gelişmeye başlar. Bu ilk yayınların içeriğini yeni keşifler, ticari reklamlar, cinayet haberleri, sözde mucizeler, büyücülük vs. oluşturur. XVI. yüzyılda Venedik'te yayımlanan, *gazzetta* adı verilen gayriresmi haber ve dedikodu bültenleri bu türün ilk örneklerindendir. İlk süreli yayınlar, İtalya (1563), Fransa (1605), İsviçre (1600), Avusturya (1610), Alman İmparatorluğu (1612), İngiltere (1622), İspanya (1626), İsveç (1644), Rusya (1703), ABD (1804), Yunanistan (1821), Osmanlı İmparatorluğu (1825) ve Romanya'da (1828) yayımlanır. Zaman içinde, süreli yayınların gücü daha belirgin hale gelir. Yeni düşünce akımlarının ortaya çıkması, aydınlanma hareketi, edebi ve politik çalışmaların yaygınlık kazanması ile birlikte yeni süreli yayın türlerine de ihtiyaç duyulur. Birden fazla alana ilişkin haber, makale, deneme, araştırma ve eleştiri yazıları, 'dergi' olarak adlandırdığımız yayınları doğurur. Günlük gazetelerin yanında ekonomi, politika, tarım, tıp, eğitim, dil gibi farklı alanlara özgü süreli yayınlar da çeşitlenerek günümüze kadar gelir.

*

Hangi yayınların süreli yayın kapsamına girdiği veya bu kapsamı belirleyen ilkelerin ya da ortak kabullerin söz konusu olup olmadığı gibi sorular uluslararası ortak bir normu da doğurur. Genel olarak, başlangıç ve bitiş tarihi belli olan ve bu periyodlar arasında tekrarlanan yayınlar (günlük, haftalık, aylık vb.) 'süreli yayın' olarak adlandırılır. Bu tanıma uyan, ancak süreli yayın kapsamına girmeyen yayınlar da bulunmaktadır. Ticari kuruluşların ve kamu kuruluşlarının periyodik olarak yayımladıkları bilançolar ve sirkülerler; bayramlarda, özel anma günlerinde tek seferlik yayımlanan gazeteler

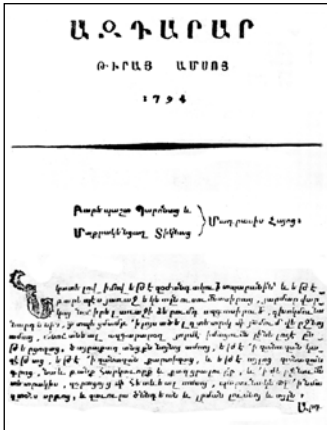
ve dergiler, duvar gazeteleri, okul öğrencilerinin hazırladıkları elyazması gazeteler ve dergiler, tek bir kişinin makalelerinden oluşan ve periyodik olarak yayımlanan dergiler süreli yayın kapsamına alınmaz. Yardım veya eğitim amacıyla kurulan derneklerin, kuruluşların, meslek örgütlerinin (tıp, tarım, hukuk vb.) ve gazetelerin periyodik olarak yayımladıkları, ancak belli bir takvimi izlemeyen yayınlar, süreli yayın kapsamına dahil edilmektedir. Örneğin, Surp Pırgiç Ermeni Hastanesi yıllıkları, Teotig ve Nşan Babigyan gibi önemli araştırmacı ve yazarların derleyip yayımladıkları yıllıklar süreli yayın olarak kabul edilir. Benzer şekilde, Ermeni okullarının ya da bu okullarda okuyan öğrencilerin yayımladıkları, dönemlerinde etkili olan basılı dergi ve gazeteler de süreli yayın olarak sınıflandırılır.

Sayıları çok fazla olmamakla birlikte, Çarlık Rusya'da basılan ve 'illegal gazete' ya da 'yeraltı gazetesi' olarak adlandırılan matbu veya elyazması yayınlar da süreli yayın olarak alınmıştır. Ayrıca, Ermenice süreli yayınları konu alan bibliyografya çalışmalarında tek sayı yayımlanan gazete ve dergilere ait bir liste de bulunmaktadır.

Bu çalışmada adı geçen her süreli yayın künyesiyle sunulmuş olup, burada yayının adı, yayımlandığı şehir ve tarihler, yayımlanma sıklığı, sahibi, editörü, başyazarı, sayfa sayısı, kaç sayı yayımlandığı, ebadı, basıldığı matbaa, yayının adresi, fiyatı gibi bilgiler yer almaktadır.

Ermenice Süreli Yayınların İlk Elli Yılı (1794-1850)

Hindistan'ın Madras şehri, 18. yüzyılın ikinci yarısında azımsanmayacak sayıda orta halli Ermeni'ye kapılarını açar. Bu göçmenlerin 1784'te şehre gelmesine aracılık eden kişi, Madras'ın ruhani önderi sayılan Harutyun Şmavonyan'dır. Şmavonyan, ruhani kimliğinin yanı sıra yürüttüğü kültürel faaliyetlerle de ön plana çıkan bir figür olur. Bir matbaa kuran Şmavonyan, Madras'ta felsefe ve tarih içerikli birkaç kitap yayımlar. Hindistan'da yayımlanan İngilizce gazetelerden aldığı ilhamla Ermenice bir gazete çıkarmayı aklına koyar ve bu tasarısını 16 Ekim 1794'te yayımlamaya başladığı *Aztarar* adlı aylık gazeteyle gerçekleştirir. Başyazarlığını Şmavonyan'ın üstlendiği yayının dili Klasik Ermenice olur.

Aztarar, [1]

Aztarar, Madras Ermeni cemaatinin “hayırsever bayları ve iffetli bayanları”na armağan edilmiştir. Bu methiye dolu sözlerle Madras'ın zengin Ermenilerinin desteğini arkasına alan Şmavonyan gazetesini İstanbul, Nor Nahçıvan ve Eçmiyadzin gibi uzak şehirlere ulaştırır, buralardan abonelikler dahi bulur. Rusya Epikoposu Hovsep Argutyun ve Isdepan Kulamiryan'ın desteğini de sağlayan Şmavonyan'ın büyük çabalarına rağmen gazete ancak 18 sayıya ulaşabilir ve 1796 yılında yayın hayatına veda eder.

Üç yıl sonra, 1799'da, Venedik'teki Mıkhitaryan matbaasında rahip Ğugas İnciciyan editörlüğünde *Darekrutyun* başlıklı bir yıllık yayımlandığını görürüz.

Siyaset, din, filoloji ve savaş gibi konulara yer veren yıllık dört yıl ayakta kalır. Ne ki İnciciyan yayın faaliyetlerini sürdürmeye karardır. 1803'te yine Venedik'te yayımladığı *Yeĝanag Püzantyan* çıkar karşımıza. Modern Ermenice olarak yayımlanan ve 1820'ye dek varlığını sürdüren bu yıllıkta doğa ve gökyüzü olayları, mevsimlerin oluşumu gibi bir dizi konuya yer verilir.

1812 yılına geldiğimizde, amacı, İstanbul'da “halkı kitap ve gazete okumaya teşvik etmek ve okumayı yaygınlaştırmak” olan Arşarunyats Cemiyeti'nin kurulduğuna tanıklık

ederiz. Darphane Emimi Hovhannes Çelebi Düzyan himayesinde kurulan cemiyet bir gazete yayımlama kararı alır ve bu yönde çalışmalara başlar. Ancak gazetenin İstanbul’da değil Venedik’te, Mikhitarist rahiplerin denetiminde yayımlanması uygun görülür. Öyle ki, 1812 yılında *Tidag Püzantyan* dergisi yayın hayatına başlar. On beş günlük

Tidag Püzantyan, [4]

periyotlarla yayımlanan gazetenin en önemli özelliği halk diliyle hazırlanmış olmasıdır. Yayın kurulu gazetenin sadece eğitilmiş kişiler tarafından değil, geniş halk kitlelerince de okunmasını hedeflemektedir. Arşarunyats Cemiyeti’nin henüz beşinci yaşında faaliyetlerini durdurmasıyla birlikte *Tidag Püzantyan* da yayın hayatına son vermek durumunda kalır.

Bu yıllarda karşımıza çıkan bir diğer önemli yayıncılık faaliyeti Latin din adamlarına aittir. 18. yüzyılda, “Hisusyan” ya da “Cizvit” olarak adlandırılan bir grup ruhani, çeşitli baskılara maruz kalarak Avrupa’dan Rusya’ya göç ederler. Bir süre Rusya’nın farklı şehirlerinde kaldıktan sonra Ermenilerin yoğun olarak yaşadıkları Astrahan’a yerleşirler.

Aralarından iki Ermeni, Ağacanyan ve Şahvertyan bu şehirde, biri “soylu” çocuklar için yatılı, diğeri “avam” çocuklar için ücretsiz iki okul açarlar. Bu okulların kuruluş amacı “milletin aydınlatılması ve eğitilmesi”nden çok Ermeni toplumu içinde Cizvit propagandası yapmaktır. Düşüncelerini basın yoluyla da yaymak isteyen Cizvitler, Astrahan’da 1776’dan itibaren varlık gösteren Ermeni matbaalarını kullanamadıklarından, önce Rus matbaalarında ve Rusça olarak faaliyet gösterirler; daha sonra, 1816 yılında Rusça-Ermenice *Arevelyan Dzanutsmunk* gazetesini yayımlamaya başlarlar. Aynı yıl Cizvitlerin I. Aleksandr tarafından Rusya’dan sürülmeleriyle son bulan bu gazete aynı zamanda Rusya’daki ilk Ermenice yayıncılıktır.

Yayıncılık faaliyetlerine ilgi gösteren diğer bir grup, Amerikalı ve Avrupalı Protestan misyonerlerdir. Bu gruplar, 1820’li yıllarda genellikle Osmanlı’nın sahil kesimlerine yerleşerek Hıristiyanlara, özellikle de Ermenilere yönelik dini propaganda faaliyetine girişirler. Bu amaçla, 1839 yılında İzmir’de *Işdemaran Bidani Kidelyats* adıyla aylık bir dergi yayımlamaya başlarlar. 1842 yılına kadar düzenli olarak çıkan, 1846’ya kadar ise senede birkaç sayıyla yayını sürdürülen dergi, Amerika’dan aldığı destek sayesinde ekonomik sıkıntı çekmez; harcamalarına sınırlama getirmek zorunda kalmaması daha etkin propaganda yapmasını mümkün kılar, hatta neredeyse ücretsiz olarak dağıtılır. Dergi yönetimi okuru dini konularla boğmamak için zaman zaman bilimsel ve başkaca ilgi çekici meselelere de sayfalarında yer verir. 1854 yılında İstanbul’a taşınan dergi *Avedaper* başlığı altında 1915 yılına dek yayına devam eder.

Işdemaran Bidani Kidelyats, [14]

Bu döneme kadar varlığını sürdüren yayınlar genellikle kısa ömürlü olmuştur. Uzun süre yayımlanmayı başaranların dini propaganda ağırlıklı olduklarını belirtmek gerekir.

1794-1850

1. AZTARAR (Haberci) Madras, 1794-1796

Editör: Harutyun Şmavonyan.
(1-18), 40-66 s., 20x15 cm
Baskı: H. K. Şmavonyan.

İlk Ermenice süreli yayın. Bilimsel ve edebi bir içerik taşır. Ermenistan'ın özgürlük mücadelesini Rusya ile ilişkilere bağlayarak Ş. Şahamiryan ve M. Pağramyan'ın aydınlanmacı görüşlerini öne çıkarır. Ağa Mahmut Han'ın seyahatleri, Kafkasya'daki siyasi gelişmeler üzerine haberler, eğitsel, ahlaki makaleler, şiirler, masallar, söylenceler ve hikâyeler yayımlar. Khaçadur Çuğayetsi'nin *Badmutyuy Barsits* ve Hint halkının özgürlük mücadelesine adanmış H. Sükyants'ın *Badmutyuy Heytarali Khani* adlı romanını yayımlar. İstanbul, Nor Nahçıvan ve Eçmiyadzın'e kadar ulaştırılır. Rusya Episkoposu Hovsep Arğutyanyan ve Erivan'dan Isdepan Kulamiryan gazeteye katkı sunarlar. Dili Klasik Ermenicedir.

2. DAREKRUTYUN (Vakayiname) Venedik, 1799-1803

Politika, savaş, din, filoloji ve dünya olayları yıllık.
Yayıncı: Mikhitaryan Birliği.
Editör: Ğugas İnciciyan.
(4 kitap), 884 s., 13x18 cm
Baskı: Surp Ğazar (San Lazzaro).

Modern Ermenice yayımlanan ilk süreli yayındır. İç ve dış olaylar, politika, bilim, din ve farklı milletlerin inançları, bilimsel eserler, dil ve edebiyat ile ilgili yayın yapar. *Kuşagutyuy Oterevuyt Popokhutyants* (Hava Değişiklikleri Tahmini), *Nor Dari Nor Kidelikner* (Yeni Yıl Yeni Bilgiler) gibi bölümlere yer verir. Yayınına niçin son verildiğine dair bir bilgiye rastlanmamaktadır.

3. YEĞANAG PÜZANTYAN (Bizans İklimi)

Venedik, 1802-1820

Resimli yıllık.

Yayıncı: Mikhitaryan Birliği.

Editör: Ğugas İnciciyan.

288-300 s., 15x10 cm

Baskı: Surp Ğazar (San Lazzaro).

Çalışanları İstanbul'da olduğu için *Yeğanag Püzantyan* adını almıştır. *Nor Dari Nor Kidelikner* (Yeni Yıl Yeni Bilgiler) bölümünde kısa fikir yazıları ve haberler; *Kuşagutyuy Oterevuyt Popokhutyants* (Hava Değişiklikleri Tahmini) bölümünde günlük hava tahminleri; *Badmutyuy Oterevuytaganats* (Meteoroloji Tarihi) bölümünde tıbbi, doğayla ilgili bilgiler; *Isposaran Usmants* (Bilgilerde Gezinti) bölümünde bilimsel makaleler ve kısmen siyasi haberler yer alır. Dili Modern Ermenice olsa da bazı konular Klasik Ermenice yayımlanır.

[2]

[3]

Düzyan ailesinin hamiliğindeki Arşarunyats Cemiyeti tarafından finanse edilir. Cemiyetin 1820'de feshedilmesiyle yayın hayatı son bulur.

4. TİDAG PÜZANTYAN

(Bizans Gözlemcisi)

Venedik, 1812-1816

On beş günlük; haftalık; üç günlük politika, savaş, filoloji ve din tarihi dergisi.

Yayıncı: Arşarunyats Cemiyeti.

Editör: Krikor Khabaracıyan; Madaty Püskülüçyan; Manuel Çakçakchyan.

(1-42), 4-8 s., 24x17 cm

Baskı: Surp Ğazar (San Lazzaro).

İlk sayısı 1808'de *Hişadagaran* (Anıt/Kolofon) adıyla yayımlanır. Amacı Avrupa'daki politik gelişmeleri ve savaş haberlerini Doğu'ya iletme. İlk sayı başarısız olur ve yayın durdurulur. 1 Ağustos 1812'de Arşarunyats Cemiyeti'nin maddi katkılarıyla tekrar yayımlanmaya başlar. İlk sayının tanıtım yazısında şu açıklamaya yer verilmiştir: "Bir yıl süresince, on beş gün arayla yayımlanarak tarihi olayları sunacak. Almak isteyenler, hangi şehirde bulunuyorlarsa bulunsunlar, İstanbul Çuhacı Han'da, Bıçakçı'nın dükkânına adlarını yazdırarak senelik 40 kuruş ödeyeceklerdir. Posta ile birkaç sayı birlikte gönderilecek ve gelen sayılar yine Bıçakçı'nın dükkânından temin edilecektir."

Derginin dili Modern Ermenice ve İstanbul edebi Ermenicesine yakındır. Amerika, İngiltere, Fransa, Danimarka, gibi ülkelerden haberlere, Napolyon'un Rusya seferine ve diğer siyasi olaylara geniş yer ayırır. İç haberler başlığı altındaki yazılar imzasız yayımlanır. Arşarunyats Cemiyeti dağılınca derginin yayını son bulur.

5. OCANASPÜRYAN

Bombay, 1815-1818; Kalküta, 1819

Yayıncı: Ocanaspüryan Divanı.

Baskı: B. Hortananyan.

"Ocanaspür" Ermenicede yardım ve iyilik yayma anlamına gelir.

6. AREVELYAN DZANUTSMUNK

(Doğu İlanları/Bildirileri/Tanıtları)

Astrahan, 1816

Haftalık gazete.

Editör-Yayıncı: Ğıĝemes Şahvertyan ve İ. Fon-Vayskhokpfen.

(1-27), 4 s., 37x24 cm

Baskı: İ. Fon-Vayskhokpfen.

Rusya Ermenilerinin ilk yayını. *Vostoçniye İzvestiya* gazetesinin Ermenice versiyonu. Taşranın sorunlarına ve edebiyata ağırlık verir. Ticari genelgeler, ezgiler, Ermeni tarihi ve etnografisi konularına değinir. Bazı makaleler Ermenice-Rusça yayımlanır.

7. DZANOTUTYUNK

VACARAGANUTYAN

(Ticari Tanıtlar)

Viyana, 1819

Haftalık gazete.

Editör-Yayıncı: Mıkhitaryan Birliği.

2 s.

Deneme için basılan ilk sayıdan sonra yayına devam etmez.

8. HAYELİ GALGATYAN

(Kalküta Aynası)

Kalküta, 1820

Haftalık siyaset, edebiyat ve ticaret gazetesini.

Editör: Hovhannes Der Hagopyan.

(1-4...), 4 s., 32x22 cm

Baskı: Boĝos Hortananyan.

Kalküta Ermenilerinden bir grup eğitimsever, kitap ve gazete yayımlayarak Ermeniler arasında eğitim ve okuma sevgisini yaymayı hedefler ve Kalküta'da İmasdakhntiryan Ingerutyun'u (Felsefe Sorunları Cemiyeti) kurar. Cemiyet bir dizi kitabın yanı sıra *Hayeli Galgatyán* adlı bir gazete de yayımlar. Siyaset bölümünde İngiliz gazetelerinden çeviriler, edebiyat bölümünde şiir, öykü ve felsefi makaleler, ticaret bölümünde ise Kalküta ticari gemileri, seferleri ve kaptanları hakkında bilgiler yer alır. Dili Klasik Ermenicedir fakat bazı konular Modern Ermenice yayımlanır.

9. İŞDEMARAN (Ambar)

Kalküta, 1821-1823

Haftalık gazete.

Yayıncı: Ocanaspüryan Divanı.

Editör: Mardiros Mıĝırdıçyan Şirazetsi.

(1-22), 26-50 s., 18x12 cm

Baskı: Ocanaspüryan Divanı.

Yeni Culfa Ermenicesiyle yayımlanır. Hindistan Ermenisi tüccarların ve halkın ihtiyaçlarının tespit edilmesini ve karşılanmasını he-

[6]

defler. Kitap ebadında olup başyazı yerine bir şiire yer verir. Ahlaki makaleler, mektuplarla gelen sorulara verilen cevaplar, şiirler, kısa hikâyeler, âşıklardan şarkılar, kilise ve ruhaniler arasındaki polemikler gazetesinin içeriğini oluşturur.

10. LRO KİR

İstanbul, 1832-1840

Haftalık gazete.

İmtiyaz Sahibi: Aleksandr Plag.

Müdür: Kalusd Arabyan.

Editör: Kevork Krikoryan.

(12-32; 1-22), 8 s., 28x22 cm; 36x25 cm

Baskı: *Takvim-i Vekayi* gazetesi.

İstanbul'da Ermenice yayımlanan ilk gazete. Hükümetin resmi yayın organı *Takvim-i Vekayi* gazetesinin Ermenicesi. 13 Ocak 1832'de yayımlanan ilk sayısı Osmanlıca versiyonun 11. sayısının devamı niteliğindedir ve 12. sayı olarak numaralandırılmıştır. Düzensiz aralıklarla yayımlanır.

11. ARŞALUYS ARARADYAN

(Ararat Şafağı)

İzmir, 1840-1887

On beş günlük; haftalık siyaset, filoloji ve ticaret dergisi.

Sahibi-Editörü: Ğugas Baltazaryan.

Editör: Sarkis Balabanyan; Hayrabad Salavanyan; Nşan Mirzayyan; Harutyun K. Sıvacıyan.

4 s., 45x30 cm

Baskı: Isdepan Baboyan; Arşaluys Araradyan.

İlk sayısı 10 Ağustos 1840'da yayımlanır. Sadece İzmir'de değil, İstanbul'da da en güçlü gazetelerden biri olur. Osmanlı hükümetiyle ilgili haberlere, dış dünyaya ait siyasi gelişmelere ve diğer gazetelerde çıkan haberlere geniş yer ayırır. 1862'den itibaren milli haberler bölümünde Patrikhane ve Ermeni okulları hakkında makaleler, demeçler yayımlar; ayrıca ticari haberlere, filoloji bölümünde kısa hikâyelere, İtalyan ve İngiliz gazetelerinden çevirilere, tarih ve coğrafya makalelerine yer verir. Zaman zaman pedagoji ve dilbilim üzerine makaleler de sunar. Her yıl, kuruluş gününe denk gelen sayıda "yurtseverlik ve eğitimseverlik" konuları işlenir.

Khaçadur Ağazaryan, K. Sultanyan, M. Papazyan, G. Dedeyan, Isdepan Vosganyan, S. Balabanyan, Hovhannes Çamurcuyan, K. Papazyan, Hovhannes Şahinyan gibi önemli ya-

zarlar katkı sunmuştur. Ermeni taşrasıyla ilgili yayımladığı makaleler belge niteliği taşır.

12. AZTARAR PÜZANTYAN

(Bizans Habercisi)

İstanbul, 1840-1841

Haftalık politika, ticaret ve eğlence gazetesi.

Sahibi: Khaçadur Vosganyan.

4 s., 45x30 cm

Baskı: Boğos Arabyan.

İstanbul'daki ilk bağımsız Ermenice gazete.

13. HAYDARAR KİR LRO

İstanbul 1840-1842

Haftalık gazete.

Editör-Yayıncı: Kalusd Arabyan.

(23-51...), 4 s., 36x25 cm

Lro Kir [10] gazetesinin devamı.

14. İŞDEMARAN BİDANİ KİDELYATS

(Yararlı Bilgiler Ambarı)

İzmir, 1839-1842, 1844-1846; İstanbul, 1854

Aylık resimli dergi.

(1-84), 16 s., 27x18 cm

Baskı: H. Hallock; A. Churchill; Gulielmos Griffiti

1 Ocak 1839'da Amerikalı Protestan misyonerlerce yayımlanmaya başlar. Vaazlara, dualara, misyonerlik faaliyetlerine geniş yer ayırır. Ahlak üstüne öğütler yayımlar. Bilim, doğa ve coğrafya makalelerine yer verir. İngiliz ve Amerikan basınından çevirilere yer verir.

Bkz. *Avedaper* [44].

15. ŞAPATAGAN ASDĞ (Haftalık Yıldız)

Kalküta, 1841

Gazete.

Yayıncı: Ğ. K. Ğugasyan.

6 s., 34x22 cm

Dili: Klasik Ermenice.

16. HAYRENASER (Yurtsever)

İzmir, 1843-1846

Haftalık; on beş günlük siyaset, filoloji ve ticaret gazetesi.

Yayıncı: İzmir Arakadzunyats Cemiyeti.

Yazı İşleri Müdürü: Khaçadur Melik-Selumyants.

Sorumlu Müdür: Isdepan Baboyan.

(1-108), 4 s., 42x30 cm

Baskı: Arakadzunyats Cemiyeti matbaası.

1843'te, birkaç eğitimsever Ermeni tarafından kurulan Arakadzunyats Cemiyeti'nin yayını-

[11]

[16]

[17]

dır. Altı ayın sonunda kapanan gazete, 1844'te tekrar yayımlanmaya başlar.

Siyasi haberlere, eğitim yazılarına, ticari bilgilere ve gezi yazılarına yer verir. İçerik olarak *Arshaluys Araradyan*'a [11] benzer. Ancak yönetime ve tutucu çevrelere karşı bir mücadele içinde değildir. Tanıtımında basit Modern Ermenice ile yayın yapılacağı, yabancı kelimelere yer verilmeyeceği, gerekli yerlere Türkçe veya Klasik Ermeniceyle notlar düşüleceği; içerikte siyasi açıdan önemli haberlerin yer bulacağı; ticari tanıtımlara, coğrafi bilgilere ve çevirilere yer verileceği, milliyetçilik konusunda dikkatli olunacağı ve hükümetle tartışmalardan ve dinsel polemiklerden uzak durulacağı dile getirilir.

Ermeni cemaatinden haberler ve M. Tağiyatyan'ın günlükleri de yayımlanır. Dini sorunları ele alır, bilimsel meselelere değinir. Dil, eğitim ve modernleşmeyle ilgili yazılarda engellere takılır; zaman zaman saldırıya uğrar. Gazete ve cemiyet ağır maddi kayba neden olan bir yangının ardından kapanır.

17. PAZMAVEB

Venedik, 1843-1980

On beş günlük; aylık; üç aylık; aylık; iki aylık Armenoloji, filoloji, felsefe, edebiyat, bilim ve ahlak dergisi.

Yayıncı: Mikhitarian Birliği.

Kurucu-Editör: Kapriel Ayvazyan.

16-176 s., 26x17 cm

Baskı: Surp Çazar (San Lazzaro).

En uzun ömürlü Ermenice süreli yayın. 1 Mayıs 1843'te yayımlanmaya başlar. 1843-1850 yıllarında doğa bilimleri, iktisat, felsefe ve aydınlanma, milli, siyasi ve ruhsal yaşamın yeniden doğuşu üzerine yayın yapar. 1860-1880 yıllarında Ermeni ve dünya edebiyatının en parlak örneklerinden seçmeler, etnografik ve dilbilimsel (Klasik Ermenice üzerine) araştırmalar yayımlar. 19. ve 20. yüzyıl Avrupasına ait siyasi ve devrimci gelişmeleri Hıristiyanlık perspektifinden verir. Sınıflararası çatışmaların engellenmesi ve yeni mutabakat fikirleri yaratmak için çalışır.

Sovyet Ermenistan yazarlarından eserlere, bilimsel araştırmalara ve makalelere yer verir. Diaspora-Ermenistan ilişkilerinin güçlendirilmesini amaç edinir. *Pazmaveb*'e farklı milletlerin tanınmış bilim adamları, yazarları ve sanatçıları katkı sunar.

1900'de (*Vorpuni*), 1936'da ve 1949'da özel sayılar yayımlar.

18. PUMPAYİ HAYOTS LRATUĞT

(Bombay Ermenileri Gazetesi)

Bombay, 1844 (...)

(1-6...)

Dili: Klasik Ermenice.

19. AZKASER (Milletperver)

Kalküta, 1845-1848

Haftalık siyaset, iktisat, doğa ve ahlak bilgileri dergisi.

Yayıncı: Araradyan Cemiyeti.

Editör: Mesrob T. Tağiyatyants.

(1-141), 8 s., 26x20 cm

Baskı: Araradyan.

Dili: Modern ve Klasik Ermenice.

Ermenilerin, varlıklarını devam ettirebilmek için, anayurtlarında bir araya gelmelerinin, ekonomik ve kültürel anlamda ilerlemelerinin ve Ermeniceyi korumalarının şart olduğunu öne sürer. Hindistan, Bombay, Madras, Yeni Culfa ve İzmir Ermenilerinin sosyal ve kültürel yaşamları, eğitim ve dini sorunlar üzerine yayın yapar. İngiliz sömürgeciliğini eleştirir; Ermenilerin geleceği açısından Rusya'nın oynadığı ilerici role dikkat çeker.

Bkz. *Azkaser Araradyan* [27].

20. AZTARAR (Haberci)

Madras, 1846-1847

Siyaset ve filoloji gazetesi.

Editör: Isdepanos Hovhannesian, Pilibos Mili-dosyan.

(1-17...), 4 s., 27x21 cm; 32x20 cm

Dili: Klasik Ermenice.

21. GOVGAS (Kafkasya)

Tiflis, 1846-1847

Haftalık siyaset ve filoloji gazetesi.

Editör: Hagop Arzanyan, Hagop Garenyan; Kapriel Badganyan.

Yazı İşleri Müdürü: Yosif İ. Gosdantinov.

(1-100), 4 s., 43x31 cm

Baskı: Nersisyan Okulu.

Prens Vorontsov'un Kafkasya genel valisi olarak atanması ve Tiflis'e yerleşmesiyle birlikte kültürel bir dönüşüm yaratmak amacıyla 12 Ocak 1846'da yayımlanmaya başladığı Rusça *Kavkaz* gazetesinin Ermenice versiyonu. Kafkasya tarihini, coğrafyasını, gündelik hayatını, geleneklerini tanıtır. Resmi kararları, Kafkas Genel Valiliği'nin emirnamelerini yayımlar. Ticari haberlere, Ermeni tarihi ve kültürü sorunlarına geniş yer ayırır. Ermeni, Rus

[21]

ve Avrupalı yazarların eserlerini yayımlar. K. Sermezanyan, H. Enfiyacıyan, R. Yezingyan, K. Badganyan, H. Loris ve birçok din adamı gazeteye katkı sunarlar. *Govgas* 1847'de yayımına son verirken Rusça versiyonu uzun yıllar yayımlanmaya devam eder.

22. HAYASDAN (Ermenistan)

İstanbul, 1846-1852

Haftalık siyaset ve filoloji gazetesi.

Yazı İşleri Müdürü: Hovhannes Çamurcuyan (Deroyents); Mıgırdiç Ağaton.

4 s., 48x35 cm

Baskı: H. Mühendisyan.

İlk altı ay *Surhantag Gostantunobolso* (İstanbul Postası) adıyla yayımlanır. İstanbul Ermeni Patrikhanesi'nin yarı resmi yayın organıdır. Çamurcuyan döneminde kilisenin ve Osmanlı'nın çıkarlarına hizmet etmeyi amaçlar. Ancak Çamurcuyan'ın gazeteden uzaklaştırılmasıyla birlikte Ermeni coğrafyasındaki sosyal, siyasal ve ilerici gelişmeleri aktarır. Anadolu'daki zorunlu göç uygulamalarını ele alır. Avrupa'daki özgürlük mücadelelerine, iktisadi ve ticari kuruluşların örgütlenmesiyle ilgili haber ve araştırmalara yer verir. Eğitim, yardım ve aydınlanma amacıyla kurulmuş olan dernekleri, örgütleri destekler. Ermeni Apostolik ve Katolik kiliseleri arasındaki tartışmaları ele alır.

S. Viçenyanyan (Servişen), Krikor Ağaton, K. Stimaracyan gazete kadrosunda yer alırlar.

Eylül 1848-Temmuz 1849 arasında Patrikhane yardımlarıyla yayım hayatını sürdürür. *Vetsamsiya Gronagan Havelvadz*'ı (Altı Aylık Dini Ek) yayımlar. Gazete 1852'de Garabed Ütücüyan'a geçer ve *Masis* [36] adıyla yayına devam eder.

23. HAYDARAR LRAKİR

(Bildiri Gazetesi)

İstanbul, 1846-1849

Haftalık gazete.

Editör-Yayıncı: Kalusd Arabyan.

(1-99), 4 s., 38x28 cm

Haydarar Kir Lro [13] gazetesinin devamı.

24. PANPER BARDİZAGYAN

(Bardizag Habercisi)

Bahçecik, 1847

Haftalık gazete.

Editör: Hovhannes Mıgıryan.

(1-6...), 2 s., 32x20 cm

Taş baskı. Halk dilinde yayımlanır.

25. SİNGAPUR

Singapur, 1847

Kısa süreli, taş baskı gazete.

26. YEYROBA (Avrupa)

Viyana, 1847-1863

Haftalık; on beş günlük haber, siyaset ve araştırma gazetesi.

Yayıncı: Mıkhitaryan Birliği.

Editör: Mıkhitarist yayın kurulu; Vartan Isdgaryan.

4-16 s., 45x28 cm; 28x20 cm

Baskı: Mıkhitaryan matbaası.

Başlangıçta haftalık "Siyaset ve eğitim gazetesi" olarak yayımlanır; 1858'de "Aile gazetesi" olarak yayına devam edeceği kaydedilir ve şu açıklamaya yer verilir: "Bu dönem İstanbul ve başka şehirlerde pek çok Ermenice gazete doğdu, yerel ve yabancı gazetelerden haberler vermeye başladı; öyle ki *Yevroba*'nın haftalık haberleri Doğu'ya ulaştığında eskimiş oluyor."

Yevroba Batı Ermeni aydınlarının ve tacirlerinin taleplerini dile getirir. Batılı ülkelerdeki sanayi, ekonomi ve teknik gelişmelere, eğitsel ve sanatsal çalışmalara yer verir. Modern Ermenicenin gelişmesini hedefler.

Hovsep Katırcıyan, Pilibos Camcıyan, A. Aydınyan ve Çevont Alişan gazeteye katkı sunarlar.

[22]

[26]

[28]

27. AZKASER ARARADYAN

(Ararat Milletperveri)

Kalküta, 1848-1852

On günlük; on beş günlük ansiklopedik dergi.

İdareci: Mesrob T. Tağiyatyants.

(1-86), 8 s., 28x20 cm

Baskı: Azkaser Araradyan.

Dili: Klasik Ermenice.

Azkaser [19] gazetesinin devamı.

28. PANASER (Filolog)

Madras, 1848-1849

On günlük siyaset, edebiyat ve ticaret gazetesi.

Editör: S. B. Hovhannesyan.

(1-39), 2 s.

Hindistan'daki Ermeni göçmenlerin yaşamını ele alır; haksızlığa uğrayanların, yoksulların haklarını savunur. Muhafazakâr *Arşaluys Araradyan* gazetesine muhalif tutum sergiler. Klasik Ermenice yayını yapar.

29. PÜZANTİON (Bizans)

İstanbul, 1848

Mizah gazetesi.

Editör: Apraham Frengyan.

(Tek sayı), taş baskı.

30. SURHANTAG PÜZANTYAN

(Bizans Postası)

İstanbul, 1849-1850

Haftalık gazete.

(103-146), 4 s., 38x28 cm

Birkaç sayı *Surhantag Gostandyan* (Konstantin Postası) ismiyle yayımlanır. *Haydarar Lrakir*'in [23] devamıdır.

31. USUMNASER (Eğitimsever)

Singapur, 1849-1853

On beş günlük siyaset, edebiyat ve ekonomi gazetesi.

Editör: Krikor Kalsdanyan.

(1-95), 4 s., 37x27 cm

Baskı: Arpi.

1 Haziran 1849'da yayımlanmaya başlar. Genel olarak siyasi ve milli sorunları ele alır. Singapur, Hindistan, İran ve diğer Ermeni kolonilerinin gündelik hayatından haberler ve

ticari bilgiler yayımlar. Ermeni ruhani önderliklerinin talimat ve genelgelerine yer verir. *Arşaluys Araradyan* [11] ve *Azkaser Araradyan* [27] gazetelerinden makaleler aktarır. Edebiyat sayfalarında şiirler, bulmacalar, hikâyeler yayımlar. Klasik ve Modern Ermeniceyle yayımlanır.

32. ARARAD (Ağrı Dağı)

Tiflis, 1850-1851

Haftalık siyaset, filoloji ve ekonomi gazetesi.

Editör-Yayıncı: Kapriel Badganyan.

(1-33), 16 s., 22x15 cm

Baskı: K. Badganyan.

Kafkasya'da Modern Ermeniceyle yayımlanan ilk gazete. M. Nalbantyan, R. Badganyan, M. Mseryan gibi yazarların şiir ve öykülerinin yanı sıra bulmacalara, Ermeni basın yayın tarihinden kesitlere ve pedagojik makalelere yer verir. 1851'de, bir ölüm vesilesiyle, siyah çerçeve içinde yayımladığı bir şiir gazetesinin kapatılmasına neden olur.

33. HAYRENASER (Yurtsever)

İzmit, 1850-1853

On beş günlük siyaset ve filoloji gazetesi.

Yayıncı: Apraham Muradyan.

(1-77), 2-4 s., 30x22 cm

Baskı: Hayrenaser.

Osmanlı'dan ve dünyadan haberler yayımlar. İstanbul Ermeni Patrikhanesi'nin, derneklerin ve yardım kuruluşlarının bildirimlerine yer verir. Edebiyat sayfalarında hikâyeler, şiirler, eğlenceli kısa romanlar yayımlar. Yerel kültürel yaşamı tanıtır, etkinliklerden haberler sunar.

Apraham Muradyan öncülüğündeki bir grup amatör genç tarafından teknik ve maddi zorluklar altında yayımlanır. Bu şekilde iki yıl devam eden gazetenin yayın hayatı Muradyan'ın 1853 yılındaki vefatıyla son bulur.

[29]

İçindekiler

<i>Yazarın Notu</i>	7
Ermenice Süreli Yayınlar.....	9
Ermenice Süreli Yayınların İlk Elli Yılı (1794-1850).....	11
1794-1850	13
Ermeni Aydınlanması ve Ermenice Süreli Yayınlar (1850-1900).....	21
Ermeni Anayasası ve Ermenice Süreli Yayınlar.....	24
1851-1900	27
Osmanlı ve Kafkaslarda Siyasi Durum ve Ermenice Süreli Yayınlar.....	71
20. Yüzyılın İlk Çeyreğinde Öğrenci Dergileri.....	73
1901-1915	75
1915 ve Ermenice Süreli Yayınlar.....	137
Bolşevik Devrimi ve Ermenice Süreli Yayınlar.....	138
1916-1925	139
ESSC ve Ermenice Süreli Yayınlar.....	197
HOG ve Ermenice Süreli Yayınlar.....	198
1926-1950	199
Ermenice Süreli Yayınlar ve Sansür.....	283

Osmanlı'da Ermenice Süreli Yayınlar ve Sansür.....	284
Balkan Özgürlük Hareketleri ve Sansür.....	285
II. Abdülhamid Döneminde Sansür.....	286
1951-1975	289
Diyasporadaki Ermenice Süreli Yayınlar ve Osmanlı-Cumhuriyet Yasakları.....	339
Ermeni Propagandası Yapmak.....	340
Ermeni Patrikhanesi ve Sansür.....	341
Ermeni Matbuat Nizamnamesi Taslağı.....	342
1976-2000	343
Ermeni Harfli Türkçe Eserler.....	387
Ermeni Harfli Türkçe Süreli Yayınlar.....	388
Ermeni Harfli Türkçe	389
Süreli Yayınlar Dizini.....	399
Şahıs Adları Dizini.....	413
Yer Adları Dizini.....	439
Kaynakça.....	445

ԵրմենիճԷ Սիւրելի Եայընլար	Ermenice Süreli Yayınlar
Հայ Պարբերական Մամուլը 1794-2000	Armenian Periodicals 1794-2000
պատրաստեց՝ Չաքարիա Միլտանօղլու	prepared by Zakarya Mildanoğlu
ուսումնասիրութիւն	study
Թրքերէն	Turkish
Հոկտեմբեր 2014, Ստամպուլ	October 2014, Istanbul